

משה חיים פלח

בגדרי עוסק במצוה פטור מן המצוה

ממש, אלא ע"כ דכה"ג נמי חשיב עוסק, ועד"ז סברי הראב"ד והמהר"ח או"ז גבי משיב אצידה, דמשעה שנטל האצידה עד שמשיבה, אית ליה שם עוסק [ובאמת לשון המהר"ח או"ז שם, כפי מה שכתבתי יכול להיות דשומר אצידה יפטר מפרוטה דרב יוסף כל זמן שהאצידה צביתו, שהרי התחיל לעסוק בה להחזירה ולא גמר עסקו המוטל עליו, מידי דהוי אשבתא דריגלא שציוס השבת לא היה מוטל עליהם לעשות כלום דליכך בדרך אין יכולים אעפ"כ גנו ארקתא דנהרא כו' עכ"ל הרי לך פסיקא ליה, והיינו משום דיל"ד אי כהאי גוונא אית ליה שם עוסק].

והנה לדבריהם נמצא לכאורה דשומר אצידה כל זמן שלא השיבה, פטור מכל המצוות כולן, והוא תמוה טובא לכאורה.^א

ונראה לדון דהנה צפרק אלו מציאות (ל א) והתעלמת פעמים שאתה מתעלם כו' היה כהן והיא צבית הקצרות כו' למאי איצטרריך קרא אילימא לכהן והיא צבית הקצרות פשיטא כו' לא דחינן איסורא מקמי ממונא, ומצואר דעשה דממונא לא דחי לאו דאיסורא, ויעוין בחי' הרמב"ן שם דציאר וז"ל ונראה לי דהכי פירושה משום דכיון דאפילו בעל אצדה כהן אינו ראוי להטמא בה היאך יטמא זה בצבילה, והרי אם באו בעלים ואמרו לא בעי' לה ליחיה לעשה כלל, הילכך לא דחינן מצות עשה משום מצוה שבממון שאם הפקיר בעליו ממון זה פטור הוא מאותה מצוה, שהרי חייב הוא לומר כן כדי שלא יטמא כהן ששנייהן חייבין בכבודו של מקום כו' דמיא להיחא דגרסינן בכתובות (מ א) היכא אמרי' דאתי עשה ודחי את ל"ת כגון מילה בנרעת ללא אפשר לקיומיה לעשה אבל הכא אי אמרה לא בעינא ליה מי איתיה לעשה כלל כו' וכל שכן הוא בדבר שבממון דכל שבטלו אינו ראוי בשל חזרו נמי אינו ראוי עכ"ל, וחזוין דעשה דממונא לא דחי עשה דאיסורא.

בדינא דעוסק במצוה פטור מן המצוה, נחלקו הראשונים, שיטת התוס' (י ג, כה א ובכ"ד) ודעמייהו דליכא פטור עוסק במצוה אלא בגוונא דלא מצי לקיים שניהם, וכגון דע"י עסק המצוה השניה יתבטל [או עכ"פ יתעכב דהוי ציטול לזמן] מן הראשונה, אך היכא דמצי לקיים שתיהן ליכא פטור דעוסק במצוה.

ושיטת הר"ן (בסוגין) ודעמיה דפטור עוסק במצוה הוי בכל גוונא, ואף היכא דיכול לקיים שניהם ולא יתבטל כלל ממנוותו הראשונה, כל דהוא עוסק במצוה (ואינו מקיים גרידא כגיטת צנגדו ותפילין בראשו) אלא דהוסיף הר"ן דמ"מ כל דאין צריך כלל לטרוח אלא כדרכו במצוה ראשונה מצי לנאת ידי שתיהן ככהאי גוונא ודאי ילא ידי שתיהן דמהיות טוב אל יקרא רע ומש"ה פרכינן בגמ' אהא דחתן ושושביניו פטורין מן הסוכה דליכלו בסוכה וליחדו בסוכה.^ב

אך לשיטת כולן, היכא דהשתא אינו עוסק במצוה, וכן אינו מתבטל כלל ממנוותו, ליכא פטורא דעוסק במצוה פטור מן המצוה, אך הרשב"א צ"ק (נו ב) הציא בשם הראב"ד וז"ל וממה שכתב הראב"ד ז"ל צפרק השוכר את האומנין גבי במלוה צריך למשכון נראה שהוא סבור דכל שהמשכון צידו פטור מן המצוה עכ"ל (ויעו"ש דהציא דהתוס' פליגי).

ונראה דמודה הראב"ד דדוקא עוסק במצוה פטור מן המצוה ולא מקיים גרידא, אלא כמ"ש לנדה המהר"ח או"ז (סי' קפג) דכל זמן דלא השיב האצידה אכתי חשיב עוסק במצוה, כיון דאכתי לא נשלם עסק המצוה, וכעין המצואר דצברי הר"ן גבי חופר כוך, דאף בשעה דמיפשי פורתא נמי פטור, אף דאינו מתבטל ע"ז ממנוותו, והרי התם השתא אינו עוסק במצוה

^א ומשמעות הר"ן 'מהיות טוב אל יקרא רע' דמעיקרא דדינא אף כה"ג איכא פטור, אלא דמ"מ כה"ג אין ראוי לפטור עצמו מן המצוה, והא דפרכי' בגמ' היינו דממימרא דרב חתן ושושביניו פטורין מן הסוכה משמע דלכתחילה צריך למעבד הכי (ויעוין בציאר הלכה סי' לח ס"ח) אך יעוין

בר"ן לקמן (יב א מדפה"ר) דלידד צדק הא' דצרייתא דמחייבא בני חופה בק"ש פליגא בזה גופא וסברה דכל דאין צריך לטרוח ליכא כלל פטורא דעוסק במצוה, ומצואר מדצריו דלדרך זו הכי קי"ל, אך לדרך הצ' ציאר הר"ן שם דטעמא דהך צרייתא משום דסברה דלא חשיבי כלל עוסק במצוה יעו"ש.

^ב מיהו יעו"ש צדברי המהר"ח אור זרוע וז"ל אחר שכבר התחיל לעסוק בדבר מצוה וליכך ללמוד או לשמוע דרשה הוא פטור מכל המצוות עד שילמוד או ישמע דרשה כו' וכפי זה בחורים ההולכים ללמוד תורה פטורים מכל המצוות כל זמן שהם צבית רבם, כרב חסדא ורבה בר רב הונא שהיו פטורים

כל זמן שלא שמעו דרשה עכ"ל, ויעוין שם דדן לפ"ז אי בחורים צבית רבם ראין לצדק על ציית ותפילין כיון דפטורין, וכתב דראין לצדק דומיא דנשים דמצרכות על מ"ע שהז"ג לשיטת רבנו תם, וז"ל ומכל מקום אם יצאו לצדק על הציית ועל התפילין יכולין, מידי דהווי אנשים שפסק ר"ת ז"ל

שהנשים יכולות לצדק על כל מצוה עשה שהזמן גרמא ולהכי יוכלו להוציא בתקיעת שופר את החייבים ולא אמרינן דלא אתי הפטור אפילו מדרבנן ויוציא את החיוב דכל ישראל עריבים זה זה וכדאמר בר"ה דכל הצרכות אעפ"י שיצא מוציא כו' עכ"ל יעו"ש.

וכן מצואר לכאן מדברי הרמב"ם בהל' תפילה (פ"ו ה"ח) וז"ל מי שהיה עוסק בתלמוד תורה והגיע זמן התפלה פוסק ומתפלל, ואם היתה תורתו אומנותו ואינו עושה מלאכה כלל והיה עוסק בתורה בשעת תפלתו אינו פוסק שמצות תלמוד תורה גדולה ממצות תפלה, וכל העוסק בצרכי רבים כעוסק בדברי תורה עכ"ל והוא מהירושלמי (פ"ה דברכות ה"א) יעו"ש, הרי מצואר דיסוד דינא דעוסק בצרכי רבים כעוסק בדברי תורה, ולכאורה הדברים ז"צ טובא דמה ענין זה לזה, אלא ביאור הדברים דכשם דבתלמוד תורה ליכא פטור דעוסק במצוה דעלמא, ואעפ"כ מי שתורתו אומנותו פטור מן התפילה משום 'שמצות תלמוד תורה גדולה ממצות תפילה' וה"נ זהו יסוד דינא דעוסק בצרכי רבים, דאף דבאמת מצוה שבין אדם לחצירו ליכא פטורא דעוסק במצוה דעלמא, אך מ"מ צרכי רבים גדולים ממצוה דעלמא, והוא ענין עדיפות.

אלא דבעיקר משנ"ת דגמילות חסדים ליכא פטורא דעוסק במצוה, הנה בסוגין אמר רבי אבא בר זבדא אמר רב חתן והשושבינין וכל בני החופה פטורין מן הסוכה כל שצעה, והרי המצוה לשמח חתן הוא בכלל מצות גמילות חסדים [ויעוין ברמב"ם (פי"ד מאכל ה"א)].

אך באמת יעוין בהשגות הראש"ד לזעה"מ (ס' כחז"ל) בסוגין דכתב וז"ל חתן ושושבינין וצני חופה לאו עוסקין במצוה נינהו, והאי דפטרי מסוכה משום מצטער הוא, דאי לא חדו בהדי חתן כל שצעה מצטערין הם והחתן עכ"ל וכ"צ הר"ן (יב"א מדפה"ר) דדרך הב' יעו"ש, וי"ל דהראש"ד אזיל לטעמיה דמשיב אבידה ומלוה על המשכון פטורין כל זמן דהמשכון אצלם, ולדידיה מוכרח דעוסק במצוה שבין אדם לחצירו לית ליה פטורא דעוסק במצוה, ולדידיה ע"כ דפטורא דצני חופה היינו מדין מצטער ולא מדין עוסק במצוה [ולפ"ז הא דנקיט לאו עוסקין במצוה נינהו אין כוונתו דלא הוה עוסקין במצוה כלל, אלא דבהך מצוה ליכא פטורא דעוסק במצוה פטור מן המצוה].

אולם בשער הציון (סי' תעה סקל"ט) מיפשט פשיטא ליה לא כן, אלא העוסק במצוה דהשבת אבידה פטור מאכילת מצוה, ויעו"ש דכתב דמ"מ אם אכל יא ידי חובתו ולא אמרינן דחשיב לאו בר חיובא, אלא דנסתפק אי מצי לזכר דדילמא לא מצי למימר וציונו.

ונראה לדון, דהנה בעיקר פלוגתת התוס' והר"ן, צידדו האחרו' לזכר דלשיטת תוס' יסוד הפטור הוא כעין דין אונס, דאף דמעיקרא דדינא לא חשיב אונס, חשבה רחמנא אונס להך טירדא דמצוה, משא"כ להר"ן הוא פטור מחודש.

ולכאן נראה ביאור הדברים, דכיון דכל יסוד דרישת העשה הוא לצורך חצירו, כיון דחצירו מחויב לאיסור, ולא ניתן הך איסור להדחות אצל בעל הממון עצמו, כ"ש דלא ניתן להדחות אצל חצירו עצמו [והרי שלך קודם, וכיון דלממון עצמו לא ניתן להדחות הך איסורא, כ"ש לממון חצירו].

ומעתה נראה לדון, דאף צדינא דעוסק במצוה כן הוא, ועוסק במצוה דממונא לא מיפטור ממצוה דאיסורא, ומעתה העוסק בהשבת אבידה לא מיפטור אלא ממצות צדקה, די"ל דחשיבא נמי מצוה דממונא, אך ממצוה דאיסורא כגון מצוה לא מיפטור.

אך יל"ע דהרי מצואר בתוספתא (פ"ג דברכות ה"ו) דעוסק בצרכי צבור פטור מקריאת שמע וז"ל התוספתא א"ר אלעזר צרכי צדוק כשהיה רבן גמליאל וצית דינו ציבנה היו עסקים בצרכי צבור לא היו מפסיקין שלא להסיע מלבן עכ"ל, ויעוין עוד בתוספתא (פ"א דברכות ה"ד) מאימתי קורין את שמע בשחרית כו' מצותה עם הנץ החמה כדי שיהא סומך גאולה לתפלה ונמצא מתפלל ציוס אמר רבי יהודה פעם אחת הייתי מהלך אחר ר"ע ואחר ר"א בן עזריה הגיע זמן קריאת שמע כמדומה אני שנתייאשו מלקרות אלא שעוסקין בצרכי צבור קריתי ושניתי ואח"כ התחילו הן וכבר נראתה חמה על ראשי ההרים עכ"ל, וכ"פ הרמב"ם (פ"ג מקריאת שמע ה"ה) וז"ל היה עוסק בצרכי רבים לא יפסוק אלא יגמור עסקיהן ויקרא אם נשאר עת לקרות עכ"ל, ולכאורה הרי עוסק בצרכי רבים הוא מצוה שבין אדם לחצירו, וחזינן דאעפ"כ אית בה פטורא דעוסק במצוה.

אולם נראה דאדרבה מהתם חזינן איפכא, דהא העוסק בצרכי יחיד נמי הוא עוסק במצות גמילות חסדים [ובפשוטו גמילות חסדים הוא מצוה עשה דאורייתא ד"והלכת דרכיו" (ע' ספר המצוות עשה ח') ו"אהבת לרעך כמוך" (שם עשה רו וע' פי"ד מאכל ולהלן) ולכמה שיטות אף העוסק במצוה דרבנן פטור ממצוה דאורייתא ועכ"פ בשוא"ת ויעוין להלן] ולכאורה חזינן דנדחצאר דמצוה שבין אדם לחצירו ליכא דין עוסק במצוה פטור מן המצוה ממצוה שבין אדם למקום.

והא דעוסק בצרכי רבים פטור מן המצוה, דינא אחרינא הוא, והוא מלתא דעדיפות, דלכרכי רבים אלימי ועדיפי ממצוה [ודוגמא לדבר הא דאית עשה דרבים ודחי עשה דיחיד (ע' מו"ק יד צ)] וכן משמע מדברי הרמב"ם, דהרי כל דיני עוסק במצוה פטור מן המצוה הביא הרמב"ם בפ"ד מהלכות קריאת שמע, ואילו הך דינא דעוסק בצרכי רבים הקדים הרמב"ם להביא בפ"ג מהלך קריאת שמע.

עוסק כעת במצוה, והעוסק במצוה פטרותו תורה ממצוות אחרות.

ומעתה כיון דאנן קי"ל (באו"ח סי' נח) כשיטת הר"ן, דיסוד הדין הוי מחמת הגבירא, להכי אף העוסק במצוה דממונא פטור ממצוה דאיסורא [מיהו לשיטת הראב"ד והמהר"ח או"ז, דאיכא פטור עוסק במצוה אף בגוונא דלא יתצטל מן המצוה הראשונה ודלא כחוס', נראה לכאן' יותר ע"ד משנת בשיטת הר"ן, דהוי פטור מחמת הגבירא].

אולם הנה בצרכות (יז ב) תנן קצרו את המת וחזרו אם יכולין להתחיל ולגמור עד שלא יגיעו לשורה יתחילו ואם לאו לא יתחילו, ונחלקו הראשונים בהך דינא, דרבינו יונה (צרכות סס) ביאר וז"ל טעמא דמילתא משום דתנחומי אבלים מדאורייתא דבכלל גמילות חסדים הוי וגמ"ח מן התורה כדאמר' והודעת להם את הדרך זו גמ"ח ולפיכך אמרו דכיון שעוסק במצוה פטור מן המצוה ואף על פי שכבר נקצר המת לא יתחיל עכ"ל, ומבואר מדבריו דאיכא צוה פטורה דעוסק במצוה פטור מן המצוה, ואף בגוונא דאין שהות ציוס ויתצטל לגמרי מק"ש.

אולם לשון הרמב"ם (פ"ד מקריאת שמע ה"ו) אם לאו לא יתחילו אלא ינחמו את האבלים ואחר שיפטרו מהן יתחילו לקרות עכ"ל, ודקדק הב"י (סי' עב) דהיכא דאין להם שהות חייבים, ולכאורה היינו משום דמלות גמילות חסדים דהויא מצוה שצין אדם לחזירו אינה פוטרת ממצוה שצין אדם למקום, אולם יעוין במג"א (שם סק"ו) דהיינו דוקא משום דאכתי לא התחילו במצוה תנחומין וכ"פ המשנ"ב (סק"ג) ולפ"ז חזינו דאף העוסק במצוה גמילות חסדים פטור מן המצוה ואל"ש הא דנקיט השעה"ש דהעוסק בהשבת אבידה פטור ממצוה עשה דאכילת מצוה.

אך יעוין במאירי (צרכות יט ב) וז"ל ואם אין יכולין לא יתחילו שכבר הם עסוקים בצרכי המת אף על פי שעדיין לא הגיעו לשורה ומגאוני הראשונים כתבו דוקא שאין זמן ק"ש עובר בכך אבל אם היה זמנה עובר אין חולקין כבוד למת במקום חלול השם, ויש חולקין שמ"מ עוסק במצוה קרינא ציה עכ"ל, ומבואר לכאן' דלדעת גאוני הראשונים בהך מצוה דכבוד המת ליכא פטור דעוסק במצוה ולא משום דאכתי לא התחילו במצוה, ויל"פ דהיינו משום דהך מצוה הויא מצוה שצין אדם לחזירו ואכמ"ל.

אולם נראה לדון באופ"א, דהנה לשיטת תוס' חזינו לליכא פטור אלא בגוונא דיתצטל מן המצוה הראשונה [ואף אי לא יתצטל לגמרי אף עכ"פ יתאחר דהוי ציטול לשעה] אך כל דלא יתצטל כלל מאידך מצוה, אף דטריד טובא במצוה הראשונה וצריך לטרוח הרבה לקיים שתייהן, ליכא פטור עוסק במצוה, וחזינו לכאורה דלדברי תוס' יסוד הפטור הוי מחמת דרישת המצוה הראשונה, ולא הוי כלל מחמת הגבירא, דהרי היכא דעמס המצוה לא תתצטל כלל, הרי הוא מחויב במצוה השניה, ואף דטריד טובא וצריך לטרוח טובא.

אך לשיטת הר"ן הרי אף היכא דלא תתצטל המצוה הראשונה כלל, מ"מ כיון דאיהו עוסק במצוה אחת, לא רמי עליה לעסוק במצוה אחרת, ולכאורה יסוד הדין צוה הוי כעין דינא דעד חומש, והוא הגבילה בחיוב מצוה, דלא חייבתו תורה לטרוח במצוה בעודו עוסק במצוה אחרת (והך פטורא דמי במקמא לאונס ויעוין בחי' ר' שמואל ז"ל כתובות ס"ד סק"ו ואכ"מ) [והוא כעין דינא דטעה דבצר מצוה (לקמן מז א) דלידדו האחרו' דיסודו כעין דין אונס (וע' שבת קלזא הכא טריד במצוה) והיינו דבעלמא הא דשוגג לא חשיב אונס היינו משום דרמי עליה להזהר, אך היינו דוקא בעלמא וכגון דטריד טירדא דרשות דרמי עליה ליתובי דעתיה וליזהר מן האיסורין, אך כל דטריד טירדא דמצוה לא רמי עליה כ"כ ליהרר ושזו נידון כאונס, דלעולם כל דלא רמי עליה ליהרר נידון כאונס ואכ"מ].

ונמצא דחלוק ביסודו גדר פטורא דעוסק במצוה לשיטת תוס' מלשיטת הר"ן, דלשיטת תוס' יסוד הפטור הוי מחמת לתא דהמצוה עצמה דלא תתצטל, ואילו להר"ן יסוד הפטור הוי מחמת לתא דהגבירא העוסק במצוה, דפטרותו תורה משאר מצוות (ונמצא דנחלקו ביסוד דין "עוסק במצוה", דלשיטת הר"ן יסוד הדין הוי "עוסק" ולשיטת תוס' יסוד הדין הוי "במצוה").

ומעתה נראה לדון, דדין עוסק במצוה דממונא תלי בהך פלוגתא, דלשיטת תוס' דיסוד הדין הוי מחמת ציטול המצוה עצמה, אכן מסתברא דעוסק במצוה דממונא לא יפטר ממצוה דאיסורא, דדרישת מצוה דממונא אינה פוטרת ממצוה דאיסורא, אך להר"ן דיסוד הדין הוי הגבילה בחיוב המצוות, דהעוסק במצוה אחת לא חייבתו תורה לעסוק בשאר מצוות, י"ל דליכא צוה חילוק בין מצוה דממונא למצוה דאיסורא, דהרי לא אחינן עלה כלל מחמת עמס דרישת המצוה, אלא מחמת דהגבירא

² אך נראה דדוקא בגמילות חסדים דהויא מצוה עשה מסויימת מדרבנן, דתנחומי אבלים מלבד דהוי בכלל מ"ע ד"ואהבת לרעך כמוך" ומ"ע ד"והלכת בדרכיו" איכא צוה מצוה עשה מסויימת מדבריהם (ואכ"מ) אך בעוסק בגמילות חסדים בעלמא, י"ל כיון דאינה דבר מסוים ואין לה שיעור, ליכא צוה פטור עוסק במצוה (וכע"ז לידדו האחרו' גבי מצוות תלמוד תורה ואכמ"ל).